

ТАМАРА ДЕМЧЕНКО,

кандидат історичних наук,

Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка

Біографіка на сторінках часопису «Пам'ятки України: історія та культура» (2002–2008 роки)

Переглянувши всі 25 номерів щоквартальника «Пам'ятки України: історія та культура», що побачили світ за час редакторства Олександра Рибалка (2002–2008 рр.), ми виявили близько 60 публікацій, що підпадають під поняття «біографіка». Якщо ж зосередитися тільки на аналізові публікацій про постаті XIX–XX ст., то їх набереться понад півсотні.

Зазначимо, що стосовно терміна *біографіка* в літературі спостерігаються певні дискусійні моменти. Так, В. Чишко під біографікою розумів галузь історичної науки, що «охоплює не лише власне біографію особистості як окремий вид наукової та художньої творчості, а й всю сукупність джерел, біографічних досліджень та різновидову біографічну продукцію» [66, с. 6–7]. З'ясовуючи значення термінів *біографіка* та *біографістика*, В. Попик у своїй монографії зазначає, що «їх паралельне, не досить чітке, іноді – взаємно замінне, використання в українській науковій літературі зумовлене взаємодією традицій, усталених у науковій культурі різних країн. Термін *біографіка*, по суті, є тотожним широко вживаному у світі англomовному *біографія* (Biography), який охоплює, у найрізноманітніших виявах, усю багатовимірну сферу літературної і дослідницької біографічної творчості, видання біографічного жанру, у тому числі публіцистичну та науково-популярну біографії, видавничо-інформаційну практику, а також саму науку про біографічні дослідження <...> *Біографіку* ми розглядаємо як сферу наукової і літературної творчості, видавничо-інформаційної роботи, частину вітчизняної гуманітарної культури» [53, с. 43–44]. Традиційно усталеним і добре обґрунтованим є цей термін у російській історіографії [4; 10; 46; 49]. Крім того, фахівці наголошують на доконечності дослідження проблем біографіки у всіх її жанрах, формах і виявах у культурному, духовному, інформаційному просторі України. Так, генеральний директор НБУ В. Попик у своїй доповіді на конференції «Формування і розвиток бібліотечного електронного середовища» (2011) звернув увагу на те, що біографіка, яка традиційно належала в Україні до сфери елітарної науки й культури – академічної й університетської, письменницької – до діяльності провідних журналів і видавництв, «у наш час дедалі більшою мірою переходить до поля тяжіння масової інформаційної культури, до царини ненаукового, прикладного, розважального знання. Нині ця сфера активно експлуатується бізнесом і політиками, вона стала об'єктом значних зовнішніх інформаційних впливів. У ній з'явилося багато політично заангажованого, сенсаційного, навіть скандального. Прикро, що за таких умов вітчизняна академічна і університетська біографіка залишається непорушно елітарною, створюється вузьким колом і працює на вузьке коло, мало впливає на піднесення історичної і національної

свідомості українців» [42, с. 52]. Вважаємо, що певною мірою виправленню ситуації може сприяти звернення як науковців, так і широкого загалу освічених і небайдужих до минулого країни людей до сторінок «Пам'яток України», адже в період, коли його очолював О. Рибалко, і в подальшому часопис гідно виконував свою просвітницько-місіонерську роль. Поширенню й популяризації цінної інформації біографічного характеру, акумульованої на шпальтах видання за останні десятиріччя, мало б сприяти виставлення у відкритий доступ у форматі pdf чисел за 2002–2008 рр. та, бажано, й останніх номерів журналу. Певною мірою, тільки в іншому, посторінковому форматі (за період 1988–2003 рр.), це вже здійснюється з ініціативи Національної парламентської бібліотеки України на сайті «Культура України: електронна бібліотека» (<http://elib.nplu.org/object.html?id=2223>).

Останнім часом дослідники фіксують появу «якісно нового типу історико-біографічного дослідження особистості, відтворення на основі джерел її багатогранного соціально-психологічного портрета, який повинен відобразити у відомому діячеві певної галузі “живу” людину в сукупності усіх притаманних їй особистісно-людських даних, а не традиційно формалізовану датами і заслугами постать» [60, с. 7]. Такий підхід повертає в історичний процес живих людей замість певних ілюстрацій до проявів тих чи інших закономірностей. Водночас вимоги, які висуваються до просографічного опису особистості, досить складні, вони охоплюють: «1) відтворення шляхів її формування в родинному й приятельському середовищах, знаменних подій, які ставали визначальними у виборі професії або світоглядних засад, сфер діяльності та місць перебування особи; 2) особистісні характеристики: походження, вдача, темперамент, сюжети приватного життя, психологічні й фізичні стани у різні періоди, спонукальні мотиви творчих злетів та невдач, поведінка у різноманітних життєвих обставинах, взаємостосунки з оточеннями; 3) особливості манер, звичок, характерні для конкретної людини; 4) внутрішній світ особи: переживання нею особистих і громадських подій, ставлення до них через рефлексії, відображені у певних джерелах; 5) деталі приватного життя, їх вплив на основну діяльність; 6) родинний статус, взаємостосунки між членами родини, ступінь впливу на особистість близьких людей або приятелів; 7) шляхи самореалізації особистості; 8) її зовнішній вигляд» [60, с. 8]. Звичайно, виконати всі ці приписи у журнальному нарисі не надто великого обсягу фактично неможливо, тим більше, що переважна кількість персоналій цікавила авторів насамперед своєю творчістю, науковим доробком, внеском у скарбницю української культури. Однак завдяки зусиллям головного редактора О. Рибалка, тісній співпраці редакції й авторів, удавалося поєднувати непоєднуване: в жорстко обмежений формат уміщати значну кількість цінної, незрідка унікальної інформації, створювати привабливий образ героїв нарисів.

Добрі слова про О. Рибалка як блискучого редактора «Пам'яток України» знаходимо у статті І. Гирича: «О. Рибалко був редактор від Бога. Можливо, на його життєвий вибір вплинуло те, що батьки працювали в школі: мати – вчителька початкових класів, батько – український словесник. Філософ за фахом, Олександр

Леонідович за покликанням і потягом душі був неперевершеним знавцем і шанувальником української мови й літератури. За своє життя він зредагував тонни рукописів і виконував цю роботу з великою любов'ю й знанням справи. Не визнавав несумлінності в ділянці редагування, і коли казав, що працю над статтею закінчено, то можна було не сумніватися: усе зроблено якнайретельніше і якісно... О. Рибалко належав до тієї категорії редакторів, які не задовольняються поданим текстом, а ретельно доопрацьовують його, збагачують, забезпечують високий рівень з погляду фактології і стилістики... То було більше, ніж редагування, то була співпраця, співтворення...» [16, с. 112–113]. Щодо значення діяльності О. Рибалка як редактора й у певному сенсі творця нової ідеології часопису, І. Гирич зазначає: «Із середини 1980-х навколо журналу почали гуртуватися кращі інтелектуальні сили Києва задля озвучення через часопис прогресивних суспільних ідей у країні. Серед таких людей опинився і Олександр Рибалко. Надалі він залишався з “Пам'ятками” майже двадцять років – до кінця свого життя. Оглядаючись назад, можна казати, що робота в “Пам'ятках” була його найвищим злетом. Саме тут вияскравилися його визначні, різнобічні обдаровання... Завдяки творчому внеску й організаторській роботі О. Рибалка журнал став, на мій погляд, одним із найкращих культурологічних часописів України» [16, с. 113–115].

З приходом О. Рибалка на посаду головного редактора відчутно змінилося і ставлення до висвітлення персоналій. На сторінках часопису дедалі частіше почали з'являтися публікації, що мали виразно біографічний характер. Якщо в 1-му числі квартальника за 2002 р. у покажчику змісту «ПУ» за 1989–2001 рр. виокремлено тільки некрологи [6, с. 1–64], то вже наступний номер буквально «вибухнув» різноплановою біографічною інформацією. М. Кучеренко в рубриці «Українство» видрукував цикл (із шести матеріалів, включно з працями самого діяча) про педагога, етнографа, фольклориста, священика, а пізніше єпископа УАПЦ, уродженця Чигиринщини Марка Грушевського (1865–1938) [36; 44; 35; 29; 17; 18]. У рубриці «Мартиролог» уміщено статтю В. Масненка про масток В. Липинського в селі Русалівці Уманського повіту (тепер Маньківського району Черкаської області) [45]. В. Ленченко до 25-річчя відходу Михайла Цапенка (1907–1977) підготував не тільки статтю (рубрика «Сильветки»), а й зібрав та оприлюднив спогади про видатного історика архітектури Лівобережжя, його листування [38]. Нарешті варто відзначити й привітання С. Білоконю – «провідному автору і члену редакційної колегії» журналу з нагоди відзначення його монографії «Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.)», що побачила світ у Києві в 1999 р., Національною премією України ім. Тараса Шевченка [13, с. 180]. У невеликому тексті, що його підписали головний редактор О. Рибалко та його заступник І. Гирич, ідеться про внесок лауреата в історичну науку, а також сформульовано засади редакційної політики щодо висвітлення життєвого шляху й оцінки доробку видатних діячів українського гуманітарного простору. На нашу думку, важливе значення має той факт, що автори акцентували на низькому рівні загальної культури, браку конкретних істо-

ричних знань, – хвороби, від якої страждав (та, мабуть, і нині потерпає) «пересічний український інтелігент», «для якого події 70–80-річної давності на його рідній землі є справжнім terra incognita і він не відчуває якнайбезпосереднішого зв'язку їх із сучасним станом країни, нації, культури. А відтак неспроможний оцінити того, про що пише дослідник, бо для цього треба принаймні мати певний культурний рівень і знання» [13, с. 180].

Отже, редакція, промотором якої, без сумніву, був саме О. Рибалко, береться за виправлення ситуації, готуючи нариси й інформативно насичені блоки про осіб, котрі можуть бути взірцем блискучого інтелекту, високого професіоналізму, відданості своїй праці, активної громадянської позиції, патріотизму. Завдання непросте, бо впродовж попередніх десятиліть влада робила все, щоб знищувати не тільки таких творчо та інтелектуально насажених людей, а й саму пам'ять про них.

Не буде перебільшенням твердити, що саме в час редакторства О. Рибалка за його безпосередньої участі на сторінках журналу відбувся остаточний і, сподіваємося, безповоротний розрив із радянським минулим. Свідченням може слугувати стаття А. Ситника, котра з'явилася до 40-річчя «Пам'ятників/Пам'яток» [58, с. 106–112]. Автор як співробітник редакції визнає, що «поява цього видання навіть уплинула на мій життєвий шлях» [58, с. 106], але водночас створює своєрідний памфлет на журнал часів «вакханалії» маланчуківщини: «Тодішні “Пам'ятники України” в кіосках “Союздруку”, принаймні до середини 80-х років, важко було відрізнити від, скажімо, горезвісного “Блокнота агітатора” чи пізнішого “Під прапором ленінізму” абощо. Їхню обкладинку “прикрашало” начебто кольорове, але аж ніяк не барвисте, трафаретне своїм виконанням фото якогось із символів радянської епохи». Це були пам'ятники В. Леніну в Києві й деінде в УРСР, монументи на честь революційних подій, возз'єднання, бюсти партійних і радянських вождів. Автор відзначив тільки два пам'ятники на честь діячів культури – Лесі Українці й О. Пушкіну [58, с. 107]. Привертають увагу й убивчі своїм сарказмом рядки про стиль керівництва тодішнього редактора В. Самойлова, який «виявився палким шанувальником більшовицько-комуністичних пісень і, вирішивши, що українське пам'яткоохоронне видання – це найвідповідніше місце для популяризації їх, виділив під такий – наче для хору Швондера із “Собачого серця” – репертуар третю сторінку обкладинки». Зрозуміло, «Малу землю» Л. Брежнєва теж друкували на сторінках бюлетеня [58, с. 107–108]. Природно, що місця в журналі для життєпису діячів власне культури й мистецтва не залишалося, та вони й не надто цікавили редакцію.

У контексті пам'яткоохоронної мети існування журналу доречно наголосити, що охорона, вивчення й популяризація пам'яток історії та культури немислимі поза особистостями, які є рушіями цієї діяльності, своїми знаннями, зусиллями, волею протистоять натискові часу, руйнівній дії природних сил, війнам, недбальству й недоумству влади, яка часто на свій розсуд вирішує питання: бути чи не бути пам'ятці архітектури, шедевру мистецтва... В одній зі своїх статей С. Білокінь писав: «Перебіг подій ХХ століття рознесено за відомствами. Дослідники української архітектури

омінають масові репресії й голодомор, натомість історики України не беруть до уваги динаміки руйнування православних храмів. Історію масового терору в СРСР і культури не можна розглядати відокремлено. Без урахування людського чинника з'ясувати жодну значну проблему соціальної історії чи історії культури, думаю, неможливо» [8, с. 97]. У розгорнутому вигляді цю концепцію автор подав у другому томі «Масового терору...» [7]. Людський вимір його дослідження – виявлення спрямованості на фізичну ліквідацію творців, власників, зберігачів та дослідників шедеврів – цілком узгоджується з лінією більшовицької держави на нищення самих скарбів минулого – хоч би що вони являли собою: архітектурну чи культову пам'ятку, рідкісне книжкове видання, гаптування, картину чи інший витвір образотворчого мистецтва. У цьому контексті доречним є спостереження автора й щодо долі наук – «старе мистецтвознавство большевики ліквідували як академічну науку, що не мала нічого спільного з соціалістичним будівництвом». Природно, що вони ж заборонили всі богословські науки: апологетику, герменевтику, гомілетуку, патристику, патрологію... Були згорнуті дослідження античності та візантистики. На думку С. Білоконя, така сама сумна доля спіткала й історію України. «Режим політичної цензури завдав непоправних втрат гуманітарним наукам СРСР і кожній із його колишніх складових» [7, с. 142–144].

Очільники та провідні автори журналу як колектив однодумців, котрий прагнув об'єктивно й усебічно відтворювати історичний і культурологічний процес у різних регіонах України, заповнювати численні прогалини, мусили братися до «залюднення» минулого, що своєю чергою, могло б стимулювати інтерес до відродження занехаяних, зневажених наукових дисциплін, «неперспективних» напрямів культурологічних досліджень, зрештою, пам'яток історії та культури.

Підходи головного редактора О. Рибалка до біографічного «блоку» часопису яскраво виявляються вже в перші роки. Так, стаття про Я. Музику (1894–1973) так і називається: «Ярослава Музика – реставратор Національного музею у Львові: традиції, фахове середовище, праця» [62]. З іншого боку, формат часопису, що містить значний візуальний ряд – світлини, ілюстрації, портрети, репродукції, зображення місць пам'яті – дає можливість істотно розширити наші знання про ту чи ту особистість, побачити її й у контексті історичної доби, й у буквальному розумінні – в її інтер'єрі. Навіть невеликі статті в цьому сенсі дуже виграють, бо густо насичені ілюстраційним матеріалом. Інколи «героєм» нарису з виразним біографічним спрямуванням стає якийсь населений пункт, у межах якого відбулася важлива в житті історичної постаті подія. В рубриці «Крізь віки» знаходимо цікавий нарис про місце одруження Михайла Грушевського й Марії Вояківської – село Скала-Подільська (тепер Борщівського району Тернопільської області) [20]. Своєрідним продовженням цього грушевськознавчого тексту стала ще одна праця Р. Дзюбана [19]. Однак редакція пішла далі, не тільки «вмонтовуючи» біографічну інформацію в історію конкретного населеного пункту, а й подаючи її як істотну складову частину того чи іншого українського регіону. У числі, присвяченому Кубані (2005, № 3–4), ми

нараховали дев'ять різножанрових публікацій, що мають біографічний характер [34; 40; 61; 63; 11; 23; 70; 9; 22]. Створили цей блок в основному історики-джерелознавці, котрі багато й плідно працюють і в галузі біографічних досліджень. Тому не дивно, що опубліковано чимало джерел особового походження. У вступній статті до «Спогадів» С. Ерастова їхній публікатор зазначила: «Актуальним завданням дослідників нині є персоніфікація історії, об'єктивне відтворення ролі конкретних осіб у подіях певної доби, створення їхніх правдивих життєписів» [59, с. XIV]. Отже, автори журналу гідно оцінили й підтримали редакційну політику щодо посилення біографічного напрямку. Інша річ, що для цього не завжди вистачало належного джерельного забезпечення. Так, у не менш цікавому блоці про історичне минуле Стародубщини [67], біографічних даних значно менше. Ймовірно, це означає не відсутність яскравих постатей українського руху в краї, а радше – брак досліджень про них. Тільки в першій книзі біограм «вояків» «Подебрадського полку» знаходимо кілька прізвищ уродженців чотирьох північних повітів Чернігівської губернії [39]. А це ж доба Української революції та 20–30-х рр., хоча й насичена доленосними подіями, проте досить обмежена в часі.

У матеріалах, присвячених українцям Берестейщини, теж небагато суто біографічних сюжетів, але автори у своїх публікаціях чітко окреслили одне типове для радянської національної політики явище. Так, білоруський дослідник А. Динько, проаналізувавши «новітню історію ятвягів», дійшов висновку: «Фактично виявилось, що радянська держава спромоглася за 40 років винищити українську свідомість на Берестейщині», натомість усіляко підтримуючи рух «новоятвягів»: «як масштабну політичну інтригу чи вмилу провокацію КДБ проти білоруського й українського національно-визвольних рухів. Мовляв, як Молдові створили Придністров'я, так тут хотіли створити Ятвязь» [21, с. 50–51]. О. Рибалко у своїй праці висвітлив мовознавчі аспекти проблеми, але чітко зазначив, що «регіоналістсько-автономістський рух», інспірований у другій половині 80-х рр. XX ст. громадсько-культурним згуртуванням «Полісьсе» [так!] за ініціативи М. Шеляговича виступив як «войовничий супротивник українського». По суті, автор не тільки солідаризувався з наведеною вище думкою А. Динька, а й поглибив і узагальнив її: «Гадаємо, що й запропований націє- і мовотворчий проект був аж ніяк не самоціллю, імовірно навіть – і не ціллю. Очевидно, його треба розглядати як декораційний елемент у контексті здійснюваних тоді радянськими спецслужбами заходів щодо запобігання розпадові СРСР через створення в республіках регіональних проблем, які провіщали б уже загрозу дезінтеграції самим республікам» [54, с. 53]. І хоча цей сюжет виходить за тематичні межі нашої теми, проте не можна не відзначити актуальність висновків головного редактора: за якихось десять років правонаступниця СРСР розпочала політику «дезінтеграції» нашої держави у значно більших масштабах. До речі, цей номер викликав жваві відгуки українців Білорусі. В. Герасимчик так оцінив значення оприлюднених на сторінках «Пам'яток України» матеріалів: «Головне – прагнення істини, жадання розібратися в нашій нелегкій, заплутаній історії, дійти до кожного – хто

ми: “совки” без пам’яті чи частка великого українського народу? Деякі матеріали полемічні, але полемічні по-доброму, вони немовби запрошують: шукайте разом з нами, докопуйтесь до істини, аргументуйте. На жаль, тут, у Бересті, як і в усій Білорусі, вже давно ніхто ні з ким не полемізує, замість аргументів чути тільки владні окрики та накази слухняній Феміді розібратися. Владу особливо турбують українці Берестя своїм невпинним прагненням свободи і демократії. Тому Ваш часопис став справжнім ковтком свіжого повітря в білоруському застоянному болоті» [5, с. 125].

Отже, поширення знань про минуле України, її культурні й наукові досягнення, духовні злети найкращих представників її народу через популяризацію пам’яток історії та культури, розглядалися як опосередкований, проте дієвий засіб посилення і зміцнення суверенітету держави. У цьому сенсі важливо було показати, як в інших країнах здійснюється подібна політика. У столиці Австрії, наприклад, є пам’ятні знаки, що вшановують українських козаків, котрі брали участь в обороні Відня (1683), на честь Юрія-Франца Кульчицького названо вулицю, ще 1885 р. встановлено його бронзову статую. Меморіальні таблиці засвідчують перебування в місті Івана Франка, Костянтина Томащука (1840–1889; юрист, перший ректор Чернівецького університету), Івана Пулюя і Пантелеймона Куліша, Лесі Українки, Леся Курбаса, Михайла Грушевського [31]. Висновок авторів має просто-таки дидактичний для владних інституцій (та й для всієї української громадськості) характер: «Австрійська столиця демонструє правдиво європейську практику збереження пам’яті про славетних людей, пов’язаних життям і діяльністю з цим містом» [31, с. 120].

На сторінках журналу знайшлося місце й для публікацій про доробок і культурні здобутки української (переважно, західної) діаспори. Серед особливо яскравих біографічних публікацій варто виокремити передрук написаної ще у 1981 р. статті метра українського мово- та літературознавства Ю. Шевельова про доробок канадського архітектора українського походження Р. Жука, що здобув визнання церковними спорудами [68]. І знову впадає в око перегук із сучасністю: «Але може не випадково, свідомо чи не свідомо, Жук у своїх творах повертається до ідеї церкви-фортеці, – розмірковує автор, – в наші часи, коли загрожена віра і коли загрожена нація? Хай мені вибачать наші католицькі і православні священники, але мені спадають на думку в цих обставинах, перед цією церквою слова з гімну Мартіна Лютера: “Die beste Burg ist unser Gott – Міцна твердиня – наш Господь”. Символ цього є церква-фортеця» [68, с. 23].

Заслужують на увагу також праці М. Палієнко про Михайла Обідного (1889–1938) [48], П. Одарченка про Олексу Повстенка (1902–1973) [47], О. Кучерука про Миколу Битинського (1893–1972) [37]. Про доробок цього останнього сказано: «Він залишив свій слід у геральдиці, фалеристиці, вексилології, емблематиці, уніформології, зокрема розробив проекти двох нагород УНР – Хреста Симона Петлюри (остаточний варіант) і Воєнного Хреста, опублікував низку досліджень зі згаданих спеціальних історичних дисциплін, створив чимало мистецьких робіт як графік, книжковий ілюстратор, маляр та іконописець, трудився на педагогічній ниві, виявив

себе також як поет, мемуарист, не цурався й журналістської праці» [37, с. 127]. Подібна різнобічність творчих інтересів, імовірно, пояснюється не лише працьовитістю, талантами, а й прагненням бути корисним своїй далекій Батьківщині, зробити все можливе, щоб від неї залишився слід на землі. Очевидно, втішала й думка, що колись про їхні зусилля та здобуток дізнаються й земляки. Отже, треба підкреслити як велику заслугу політику редакційної колеги щодо ознайомлення читачів із культурним надбанням діаспори.

Варто ще згадати некрологи (рубрика «In memoriam»), розгорнуті біографічні нариси, включно зі спогадами учнів та соратників, інколи листуванням, бібліографією та публікацією вибраних праць (статей) про таких видатних діячів української культури, як Іван Бутич (1919–2007) [15; 24; 41], Лука Калениченко (1898–1968) [25; 26; 32; 33], Єгор Рєдін (1863–1908) [50], Олесь Силін (1913–2007) [57], Володимир Тимофієнко (1941–2007) [12], Вадим Щербаківський (1876–1957) [1; 64; 69] та інших. Останньому з названих учених цілком присвячено «товстий» номер журналу, в якому вміщено його мемуари. У передмові «Від редактора» О. Рибалко зазначив: «Цей спецвипуск “Пам'яток України” підготовано з нагоди недавнього 130-річчя від дня народження і цьогорічного 50-ліття від дня смерті визначного українського мистецтвознавця, археолога й етнолога В. Щербаківського (1876–1957) – на пошану його пам'яті» [1, с. 21]. Варто зауважити, що головний редактор здійснив упорядкування, правописне редагування та пояснення слів і виразів тих спогадів, які друкувалися в закордонних часописах.

Читаючи біографічні тексти, гостро відчуваєш, що попри різні галузі знань, жанри мистецтва, несхожі життєві шляхи, є в цих людях щось таке, що зближує їх, дає підстави для гуртування в когорту. Для пояснення цього феномену нічого кращого не спадає на думку, як невеличка поезія І. Качуровського (датована жовтнем 1997 р.):

Вдивляйся у їхні лица ти:
Вони подібні, мов брати,
Ці Шеллі, Шуберт і Белліні,
Новаліс, Шіллер, Мендельсон...
Вони були – найкращий сон
З усіх, що снилися людині [27, с. 228].

У коло героїв біографічних матеріалів «Пам'яток України», як і тих світочів європейської культури, котрих так шанував І. Качуровський (до речі, теж один з авторів часопису [28]), об'єднує самовіддане служіння українській культурі та дієвий патріотизм, за яким стоїть чин, а не слово.

Хоч би який глибокий інтерес був до досягнень минулого, але в центрі уваги громадськості завжди буде сучасність та її больові точки. До честі редакції журналу та його головного редактора слід наголосити, що вони не побоялися порушити одну із животрепетних проблем того часу, яка ні на йоту не втратила своєї злободенності й нині. Чи не найширший резонанс та найчисленніші відгуки за весь час редакторства

О. Рибалка викликала полемічна стаття І. Гирича, присвячена питанню київських монументів [14]. Автор ретельно проаналізував і водночас доступною мовою виклав результати своїх досліджень щодо практики встановлення монументів у Києві від часів Володимира Ясного Сонечка й донині (зайве говорити, що за вісім років, які минули від часу публікації статті, щось аж надто радикально змінилося). Політика Російської імперії та СРСР у цьому дражливному питанні порівнюється із відповідними заходами європейських держав та запровадженими там правилами вшанування національних героїв і видатних людей. І. Гирич слушно зазначив, що «список діячів української історії і культури, не пов'язаних з більшовизмом і при цьому залишений поза проскрипційними списками, був дуже вузький» і чітко зафіксував кількість пам'ятників діячам національної культури, встановлених у Києві за всі роки радянської влади. Їх виявилось сім: Т. Шевченкові, І. Франку, М. Лисенку, Лесі Українці, І. Котляревському, Г. Сковороді та М. Заньковецькій (паркова скульптура). Мабуть, не випадково в «коротесенький ряд українських діячів не ввійшов навіть соціаліст, федераліст і прихильник російської культури М. Драгоманов» [14, с. 130]. Далі автор викрив і різко осудив політику українського керівництва, спрямовану на підміну поняття: «Натомість українським оголошувалося все, дотичне маріонеткової УРСР. Проте і в увічненні пам'яті діячів радянського періоду проглядалася тенденція оминання національно виразних особистостей. Ба більше, пам'ятники керівникам КП(б)У–КПУ і УРСР почали ставити в столиці республіки лише з другої половини 1960-х років, за часів П. Шелеста, що виявляв своєрідний радянський український патріотизм». Навівши низку прикладів, І. Гирич знову ж таки наголошує, що «український патріотизм» мав свої межі: «На цьому тлі дуже показово, що в Києві, навіть у найсприятливіші шелестівські роки, так і не з'явилися пам'ятники вже реабілітованим на той час визначним українським націонал-комуністам М. Скрипникові та П. Любченкові». І нарешті заслуговує на увагу міркування автора про повсюдний (хоча й із деякими неістотними відмінностями) характер цього спрямованого на викривлення історії партійно-державного курсу: «Принагідно зазначимо, що на відміну від Києва щось подібне до комуністичного “Історичного шляху” було створено в 1970-х роках в іншому місті, недалекому від столиці Чернігові. На Алеї героїв там стоять і Ю. Коцюбинський, і В. Примаков, і М. Подвойський, і М. Дубовий, і В. Антонов-Овсієнко – усі ті чернігівці, котрі як попутники російських комуністів і колаборанти несли Україні на вістрях багнетів нищівну більшовицьку владу. А яка ж могла бути тут шерега справжніх героїв-чернігівців: Петро і Дмитро Дорошенки, Ілля і Микола Шраги, Вадим Модзольський і Георгій Нарбут... Та про вшанування їхньої пам'яті годі було й мріяти в часи маланчуківщини» [14, с. 130]. Стосовно цієї останньої зауваги зазначимо, що тільки події Революції Гідності привели до знесення бюстів «російських комуністів і колаборантів», але до появи пам'ятників на честь «справжніх героїв-чернігівців» справа поки що не дійшла. Доволі різко висловився автор і на адресу влади незалежної України: «Вочевидь Києву бракує продуманого україноцентричного плану, як недавно ще казали, “монументальної пропаганди”. Ін-

шим націям, яким не треба прищеплювати повагу до себе, інтерес до власної історії і пошану до своїх героїв, вона, може, і не потрібна. Цей етап самоідентифікації через скульптуру абсолютна більшість європейських націй давно пройшла» [14, с. 133]. Історик також зі знанням справи поділився своїми думками з приводу кола визначних представників національно-визвольного руху, котрим треба встановити монументи в столиці, щодо створення Пантеону та Музею діячів української землі [14, с. 33–134]. Значна частина цих свіжих і своєчасних ідей так і залишилася на папері. Можливо, в наші дні на них звернуть належну увагу.

Як і слід було очікувати, читачів зачепили за живе гострокритичні сюжети щодо засилля радянських монументів, брак політичної волі у «батьків» столиці, зрештою, «низький мистецький рівень сучасної української скульптури». Відгуки, надруковані в наступних номерах журналу, показали масштаби невдоволення громадськості нездатністю державних органів розв'язати коло проблем, що їх чітко окреслив І. Гирич. «Цілковита й безумовна капітуляція української влади перед київськими колоніальними пам'ятниками й топонімікою призвели до, сказати б, “шизофренізації” міського простору», – написав В. Пономарьов [52, с. 121]. Відомий киевознавець Д. Малаков дорікав: «Важко сприймаються в одному місті лаконічний, артистичний пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932–1933 рр. <...> і пам'ятники Косіорові, Мануїльському, Петровському тощо. Хіба не час позбутися пам'ятників, які ганьблять нас перед самими собою, перед світом, зневажають наші патріотичні почуття, а дітей привчають до аполітичності й байдужості» [43, с. 123]. Оливи у вогонь підлили й повідомлення про відкриття в Одесі та Сімферополі пам'ятників Катерині II, а в столиці Кримської автономії ще й пам'ятного знака «Постріл у спину» (жертвам ОУН–УПА). Є. Сверстюк убачав у цих кроках прояви рабства: «Для свідомих громадян то прикрість і ганьба. Для декого ж солодка рабська звичка. Бо раби споконвічно мали нахил до ідолопоклонства і любили насильство» [55, с. 2, обклад.]. Переймаючись тими самими проблемами, ще два автори висловили фактично одну думку: «Потрібен спеціальний закон» [51], «Потрібні закон і політична воля» [2]. Брак і першого, і другого спричинили немало лиха, і то не тільки в галузі культури.

Підсумовуючи семиріччя перебування О. Рибалка на чолі редакції «Пам'яток України», варто ще раз наголосити, що він був природженим редактором, бо зумів згуртувати довкола періодичного видання плеяду талановитих авторів, котрі спробували порушити й освоїти нові теми, зокрема вдихнули нове життя в біографічний напрям. Результатом реалізації їхніх зусиль стало залюднення історії та культури України, впровадження в науковий обіг багатьох призабутих імен, поява яскравої історичної публіцистики на сторінках журналу.

Література

1. [Рибалко О.] Від редактора / О. Рибалко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2007. – № 4. – С. 21.
2. Б а д я к В. Потрібні закон і політична воля / В. Бадяк // Пам'ятки України: історія та культура. – 2008. – № 1. – С. 142 [1 стор.]

3. Барка В. (1908–2003) Кубанський Голокост / В. Барка; публ. В. Чумаченка // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 3–4. – С. 130–135.
4. Беленький И. Л. Биографика // Отечественная история: энциклопедия: в 5 т. – Москва: БРЭ, 1994. – Т. 1. – С. 233–234.
5. Берестейське відлуння // Пам'ятки України: історія та культура. – 2003. – № 4. – С. 125.
6. Бібліографічний покажчик змісту наукового часопису «Пам'ятки України: історія та культура» за 1989–2001 рр. / Уклала В. Карпенко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2002. – № 1. – С. 1–64.
7. Білокін С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження / С. Білокін. – Дрогобич: Коло, 2013. – 1066 с.
8. Білокін С. Соціальна революція в СРСР і пам'ятки золотоговерхого Києва / С. Білокін // Пам'ятки України: історія та культура. – 2004. – № 2. – 97–106.
9. Боук Б. «Американський слід» у долі наукового архіву Федора Щербини: від гіпотези до підтвердження / Б. Боук, В. Чумаченко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 3–4. – С. 190–201.
10. Валевский А. Л. Биографика как дисциплина гуманитарного цикла / А. Л. Валевский // Лица: Биографический альманах. – Москва; Санкт-Петербург: Феникс; Atheneum, 1995. – Т. 6. – С. 32–68.
11. Волиняк П. (1907–1969, спр. прізвище Чечет) Кубань – земля українська, козака...: Репортаж / П. Волиняк // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 3–4. – С. 112–128.
12. Володимир Іванович Тимофійко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2008. – № 1. – С. 103–105.
13. [Гирич І, Рибалко О. Працю Сергія Білоконя відзначено Шевченківською премією / І. Г., О. Р. // Пам'ятки України: історія та культура. – 2002. – № 2. – С. 180 [1 стор.]
14. Гирич І. «Історичний шлях» у київських монументах: спадок минулого і сьогочасні проблеми / І. Гирич // Пам'ятки України: історія та культура. – 2007. – № 1. – С. 122–137.
15. Гирич І. Патріарх української архівістики / І. Гирич // Пам'ятки України: історія та культура. – 2008. – № 3. – С. 120–123.
16. Гирич І. Олександр Рибалко: редактор і науковець / І. Гирич // Пам'ятки України: історія та культура: науковий альманах. – 2009. – № 1. – С. 108–118.
17. Грушевський М. Гетьманське гніздо: урочища і перекази села Суботова, зібрані в рр. 1897–9 / М. Грушевський // Пам'ятки України: історія та культура. – 2002. – № 2. – С. 112–126.
18. Грушевський М. З життя селян на Чигиринщині / М. Грушевський // Пам'ятки України: історія та культура. – 2002. – № 2. – С. 127–135.
19. Дзюбан Р. Львівські адреси Михайла Грушевського / Р. Дзюбан // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 1. – С. 123–131.
20. Дзюбан Р. Скала-Подільська – місце одруження Михайла Грушевського / Р. Дзюбан // Пам'ятки України: історія та культура. – 2003. – № 3. – С. 78–89.
21. Динько А. Новітня історія ятвягів / А. Динько; з біл. перекл. О. Рибалко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2002. – № 3–4. – С. 50–51.
22. Ерастов С. Спогади / С. Ерастов; вст. ст., публ. і прим. І. Старовойтенко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 3–4. – С. XIV–XXXIV.

23. Зі спогадів С. Підгайного «Українська інтелігенція на Соловках» // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 3–4. – С. 129 [1 стор.].
24. Іван Бутич у спогадах [Марія Бутич, Іван Глизь, Володимир Ленченко, Ярослав Федорук, Ігор Тесленко] // Пам'ятки України: історія та культура. – 2008. – № 3. – С. 123–138.
25. Калениченко Лука. Назрілі питання охорони пам'яток культури [України] / Л. Калениченко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2004. – № 4. – С. 55–61.
26. Карпенко В. Основні публікації Луки Калениченка: [Бібліографіч. список]: Додат. № 1 [до ст. Н. Крутенко «Лука Калениченко – реставратор і пам'яткоохоронець»] / В. Карпенко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2004. – № 4. – С. 51.
27. Качуровський І. «Слово» в родинному колі: Розділ з книги «Генерика та архітектоніка» / І. Качуровський // Пам'ятки України: історія та культура. – 2003. – № 3. – С. 90–109.
28. Качуровський І. Лірика / І. Качуровський; за ред. В. Базилевського і О. О'Лір. – Львів: Астролябія, 2013. – 384 с.
29. Коваль Е. Спогади про Марка Федоровича Грушевського / Е. Коваль // Пам'ятки України: історія та культура. – 2002. – № 2. – С. 108–111.
30. Коваль Р. «Подєбрадський полк» Армії УНР: До історії Українських січових стрільців... / Р. Коваль, В. Моренець; Бібліотека Іст. клубу «Холодний Яр». – К.: Іст. клуб «Холодний Яр»; «Український пріоритет», 2015. – (Серія «Видатні українці»; Кн. 5). – 376 с.
31. Козирський В. Відень ушановує пам'ять про видатних українців / В. Козирський, В. Шендеровський // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 1. – С. 114–121.
32. Крутенко Н. Доповідна записка: Додат. № 2 [до ст. «Лука Калениченко – реставратор і пам'яткоохоронець»] / Н. Крутенко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2004. – № 4. – С. 52–54.
33. Крутенко Н. Лука Калениченко – реставратор і пам'яткоохоронець: [Про відомого діяча україн. культури пер. пол. XX ст.] / Н. Крутенко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2004. – № 4. – С. 42–50.
34. Кубанці й наддніпрянці в українській громадській праці (За листуванням початку XX ст.): [Листи Миколи Богуславського (1850-ті рр. – 1933), Леоніда Жебуньова (1851–1919), Степана Ерастова (1856–1933) до Є. Чикаленка та інших українських діячів] / Упоряд., приміт., вст. сл. І. Старовойтенко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 3–4. – С. 74–85.
35. Кучеренко М. Марко Грушевський: «не тут і не в сі часи» / М. Кучеренко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2002. – № 2. – С. 88–107.
36. Кучеренко М. Слідами Грушевських: Чигиринщина / М. Кучеренко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2002. – № 2. – С. 64–79.
37. Кучерук О. «Від сьогодні меч бойовий квіткою прикрашу» (До творчого життєпису Миколи Битинського) / О. Кучерук // Пам'ятки України: історія та культура. – 2006. – № 1–2. – С. 126–147.
38. Ленченко В. Михайло Цапенко / В. Ленченко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2002. – № 2. – С. 150–163.
39. Ленченко В. Полкове місто Гетьманщини Стародуб та його пам'ятки / В. Ленченко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 1. – С. 84–94.
40. Листи кубанців до Грушевського / Вст. сл., публ. документів та прим. І. Гирича; підгот. текстів В. Карпенко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 3–4. – С. 86–90.

41. Листування І. Бутича / публ. І. Гирича // Пам'ятки України: історія та культура. – 2008. – № 3. – С. 138–143.
42. Любовець Н. Біографіка в сучасному інформаційному просторі / Н. Любовець, В. Попик // Бібліотечний вісник. – 2011. – № 6. – С. 52–54.
43. Малаков Д. Ще раз про пам'ятники Києва / Д. Малаков // Пам'ятки України: історія та культура. – 2007. – № 2. – С. 121–123.
44. Маленька «сага» про рід Грушевських (спогади Тамари Марківни Грушевської) / прим. М. Кучеренка // Пам'ятки України: історія та культура. – 2002. – № 2. – С. 80–87.
45. Масненко В. Маєтності В'ячеслава Липинського й Адама Рокицького в Русалівці / В. Масненко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2002. – № 2. – С. 146–149.
46. Некрасова Н. В. Біографіка / Н. В. Некрасова // Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь / отв. ред. А. О. Чубарьян; РАН. Ин-т всеобщей ист. – Москва: Аквилон, 2014. – С. 31–33.
47. Одарченко П. Олекса Повстенко – архітектор і мистецтвознавець / П. Одарченко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2006. – № 3. – С. 72–81.
48. Палієнко М. Пам'яткоохоронна діяльність Михайла Обідного в Україні, Польщі, Чехословаччині / М. Палієнко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 2. – С. 92–119.
49. Петровская И. Ф. Біографіка: Введение в науку и обозрение источников биографических сведений о деятелях России 1801–1917 годов / И. Ф. Петровская. – Изд. 2-е. – Санкт-Петербург: Logos, 2010. – 384 с.
50. Побожій С. Історик мистецтва Єгор Редін / С. Побожій // Пам'ятки України: історія та культура. – 2003. – № 3. – С. 70–77, I–XIV.
51. Полюшко Г. Потрібен спеціальний закон / Г. Полюшко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2007. – № 3. – С. 142–143.
52. Пономарьов В. «Вузли» історичної пам'яті / В. Пономарьов // Пам'ятки України: історія та культура. – 2007. – № 2. – С. 120–121.
53. Попик В. І. Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку: монографія / В. І. Попик / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – 520 с.
54. Рибалко О. «Ятвязька мова»: до і після / О. Рибалко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2002. – № 3. – С. 52–93.
55. Сверстюк Є. Про утвердження громадянської гідності / Є. Сверстюк // Пам'ятки України: історія та культура. – 2007. – № 3. – С. 2, обкл., 143.
56. Ситий І. Забута Україна, або місто Почеп 250 років тому / І. Ситий // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 1. – С. 104–113.
57. Ситник А. Пам'яті подвижника / А. Ситник // Пам'ятки України: історія та культура. – 2007. – № 2. – С. 125–127.
58. Ситник А. Перші двадцять – з відстані сорока: Згадки й оцінки співпрацівника «Пам'ятників/Пам'яток» / А. Ситник // Пам'ятки України: історія та культура. – 2008. – № 1. – С. 106–112.
59. Старовойтенко І. Гідне ім'я, що повертається з непам'яті: До видруку спогадів Степана Ерастова / І. Старовойтенко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 3–4. – С. XIV–XVII.

60. Старовойтенко І. Просопографія: підходи до трактування змісту наукової дисципліни в історіографії / І. Старовойтенко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Збірка наук. праць: – К., 2006. – Ч. 13: У 2 ч. – Ч. 1. – С. 6–27.

61. Теліга М. Як я став свідомим українцем / М. Теліга; вст. сл. публ. документів і прим. Н. Миронець // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 3–4. – С. 91–99.

62. Тимченко Т. Ярослава Музика – реставратор Національного музею у Львові: традиції, фахове середовище, праця / Т. Тимченко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2003. – № 1–2. – С. 92–111.

63. Турченко Ф. Микола Міхновський на Кубані / Ф. Турченко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 3–4. – С. 100–105.

64. Ульяновський В. «Твій інтелект дуже великий і універсальний, а душа... багато міцніша»: Вадим Щербаківський у самооцінках і сприйнятті сучасників / В. Ульяновський // Пам'ятки України: історія та культура. – 2007. – № 4. – С. 2 – 20.

65. Цапенко М. Визначні будівлі Північної Гетьманщини / М. Цапенко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 1. – С. 95–103.

66. Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України / В. С. Чишко. – К.: БМТ, 1996. – 238 с.

67. Чухліб Т. Стародубщина українська: від історичної величі до сучасного забуття / Т. Чухліб // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 1. – С. 66–83.

68. Шевельов Ю. Про церкви Радослава Жука / Ю. Шевельов // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 1. – С. 17–23.

69. Щербаківський В. Мемуари: в 2 ч. / В. Щербаківський // Пам'ятки України: історія та культура. – 2007. – № 4. – С. 22–292.

70. Щоденники Івана Полежаєва (1907–1987) [1930-ті рр., станиця Уманська] // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 3–4. – С. 136–141.